

9. Melenchuk, N. I. (2015). Subjective perceptions about the adventurism's characteristics. *Science and education a new dimension. Pedagogy and Psychology, III(22), Issue 45*, pp. 71–74 [in English].

Sannikova O. P., Sannikov A. I., Melenchuk N. I. Test-Questionnaire of Propensity to Adventurousness (AVANT-1): Results of Testing. The article deals with the concepts of «adventure», «predisposition to adventurous behavior (adventurousness)». The content of the last phenomenon was specified, its structure studied, component composition of indicators of adventurousness as multi-personality trait explicated and described. Adventurousness is seen as a stable feature of personality, psychological essence of which is manifested in the hope of easy and quick success, good luck in the presence of the ultimate goal, which is attractive for the personality, without a thorough analysis of real external circumstances, its own possibilities (resources), solutions to the problem, etc., at achieving this goal. The main criterion of the presence of adventurousness is a discrepancy (incongruity) between subjective view of the situation that exists in the imagination of the personality and objective reality: discrepancy between real intentions and results; discrepancy between achievements (goals) that are subjectively expected and real achievements; discrepancy between alleged conditions and circumstances that are subjectively assessed as being conducive to easy success, the real conditions; discrepancy between alleged (subjectively evaluated) capabilities, abilities, power (resources) and real (objectively existing) capabilities. Results of developing and testing the original Ukrainian version of the author's «Test-questionnaire of Propensity to Adventurousness (AVANT-1)» are presented. The method aims to study components of adventurousness belonging to the formal-dynamic and qualitative levels of its continual-hierarchical structure. Test-questionnaire diagnoses: adjusting, emotional, cognitive, connotative (behavioral) components of propensity to adventurousness; personality traits that arrange adventurousness; sensitivity to adventurous actions; general indicator of propensity to adventurousness. The approbation of the original psycho-diagnostics tool for all requirements of psychometrics confirmed its theoretical construct, proved its reliability and validity.

Keywords: continual-hierarchical approach, propensity to adventurous behavior, adventurousness, components of adventurousness, testing, reliability, validity.

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Ю.М. Саприкін

здобувач кафедри практичної психології
Запорізький національний університет
sapryukinyuriy@ya.ru

Саприкін Ю.М. Психологічні чинники процесу професійного самовизначення. В статті розглянуто професійне самовизначення особистості як динамічний та безперервний процес становлення й розвитку професіонала, розкрито сутність процесу професійного самовизначення особистості та його істотних психологічних характеристик. Визначено основні психологічні чинники процесу професійного самовизначення від елементарних анатомо-фізіологічних особливостей людської психіки, таких як задатки до професійної самосвідомості та психологічної готовності до професійного самовизначення. Встановлено щільний взаємозв'язок між психологічними чинниками процесу професійного самовизначення: схильностями, здібностями, мотивами, професійними інтересами, ціннісними орієнтаціями, професійною самосвідомістю та відповідними видами діяльностей, що зумовлюють їх розвиток: пізнавальною, комунікативною, ціннісно орієнтаційною, самооцінювальною, рефлексивною, перетворюючою. На основі теоретичного дослідження психологічних чинників процесу професійного самовизначення визначено їх роль, структурну взаємозалежність та підпорядкованість один одному. Побудовано теоретичну модель структури психологічних чинників процесу професійного самовизначення.

Ключові слова: процес професійного самовизначення, психологічні чинники професійного самовизначення, професійна самосвідомість, психологічна готовність до професійного самовизначення, суб'єкт професійного самовизначення.

Сапрыкин Ю.Н. Психологические факторы процесса профессионального самоопределения. В статье рассмотрено профессиональное самоопределение личности как динамический и непрерывный процесс становления и развития профессионала. Раскрыта сущность процесса профессионального самоопределения личности и его существенных психологических характеристик. Определены основные психологические факторы процесса профессионального самоопределения от элементарных анатомо-физиологических особенностей человеческой психики, таких как задатки, до профессионального самосознания и психологической готовности к профессиональному самоопределению. Установлена тесная взаимосвязь между психологическими факторами профессионального самоопределения: склонностями, способностями, мотивами, профессиональными интересами, ценностными ориентациями, профессиональным самосознанием и соответствующими видами деятельности которые обуславливают их развитие: познавательная, коммуникативная, ценностно ориентационная, рефлексивная, самооценочная, преобразовательная. На основании теоретического исследования психологических факторов профессионального самоопределения определена их роль, структурная взаимозависимость и взаимоподчиненность. Построена теоретическая модель структуры психологических факторов процесса профессионального самоопределения.

***Ключевые слова:** процесс профессионального самоопределения, психологические факторы профессионального самоопределения, профессиональное самосознание, психологическая готовность к профессиональному самоопределению, субъект профессионального самоопределения.*

Постановка проблеми. Професійне самовизначення особистості як динамічний та безперервний процес становлення й розвитку професіонала є перспективним та, водночас, актуальним напрямком досліджень психологів-науковців, адже сучасний світ професій з його різноманітністю, різновекторністю, повсякчасною мінливістю та вибагливістю до можливостей молодих спеціалістів, вимагає від фахівця все більш поглибленої психологічної готовності до прийняття відповідальних рішень стосовно свого професійного майбутнього та життя в цілому.

Як відомо, процес професійного самовизначення детермінується декількома основотворчими факторами – це фактори зовнішнього впливу до яких належать: стан ринку праці, соціально-політична ситуація в суспільстві, матеріальні можливості, умови праці, вимоги професії, вплив близького оточення, засобів масової інформації тощо; фактори внутрішнього психологічного впливу: інтереси, схильності, здібності, ціннісні орієнтації, ступінь професійної ідентичності, самосвідомості, самооцінки, мотиваційні складові, особливості особистості. Обидва фактори тісно взаємопов'язані між собою і утворюють певну психологічну залежність, яка, на нашу думку, характеризується принципом детермінізму С.Л. Рубінштейна: «Зовнішні причини (зовнішні впливи) завжди діють лише опосередковано через внутрішні умови». Тобто, при визначенні будь-яких психологічних явищ, особистість виступає як згуртована сукупність внутрішніх умов, через які заломлюються усі зовнішні чинники.

Отже, зазначений принцип спрямовує нашу увагу на знаходження та досконале вивчення якомога більшої кількості психологічних чинників (складових), що безпосередньо приймають участь у процесі професійного самовизначення особистості. Адже, чим більш повно та різнобічно буде висвітлений кожен із психологічних компонентів як окремо, так і в структурній взаємодії й підпорядкованості один одному, тим ціліснішим та всеосяжнішим буде наше розуміння тих психологічних механізмів професійного самовизначення, завдяки яким людина здійснює успішний вибір не лише майбутньої професійної діяльності, але й зберігає здатність до ефективної протидії будь-яким кризовим явищам та несприятливим психологічним станам на шляху до професійної самореалізації та самоактуалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблем, які пов'язані з професійним самовизначення та впливом на даний процес психологічних факторів: професійних мотивів, інтересів, рефлексивних компонентів, професійної ідентичності, самооцінки, ціннісних орієнтацій, знайшло своє відображення в роботах Д.М. Дубровіної, І.А. Дружиніної, І.Г. Ожерел'євої, Л.В. Потапчук, Н.Є. Рубцової, І.В.Сиромятнікова, Ю.Є. Сорокиної, З.Л. Становських, Т.В. Темирова, П.А. Шавіра [3, с.7; 2, с.1; 9, с.62; 10, с.1; 11, с.211; 12, с.355; 13, с.1; 14, с.1]

Більшість дослідників, що вивчали психологічні складові процесу професійного самовизначення, трактують проблему професійного самовизначення з позицій окремих особистісних та психологічних чинників що робить уявлення про нього досить розрізненим та одностороннім. На наш погляд, існує досить незначна кількість ґрунтовних досліджень процесу професійного самовизначення, що характеризують цей процес у структурній цілісності та взаємодії усіх названих психологічних складових, тому метою нашого дослідження є виявлення основних психологічних чинників процесу професійного самовизначення та їх розгляд у структурній взаємодії та підпорядкованості один одному.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Існує велика кількість різноманітних за змістом, впливом тих чи інших психологічних чинників, визначень поняття професійного самовизначення, тому враховуючи мету даної статті ми будемо спиратися на наступне тлумачення цього поняття: професійне самовизначення у загальному вигляді являє собою процес вибору, який здійснюється на основі аналізу особистісних можливостей суб'єкта і співвіднесення їх із вимогами професії, що обирається та розглядається не як одномоментний акт, а як продовжений у часі процес, який складається з декількох етапів, тривалість яких залежить не лише від зовнішніх умов, але й від індивідуальних особливостей суб'єкта професійного самовизначення [6, с.120].

Професійне самовизначення, на думку науковців, не обмежується лише вибором певної професії, а скоріше виступає як змістовний процес духовного розвитку особистості. Тому для побудови наукової теорії профорієнтації важливе значення має дослідження закономірностей формування внутрішньої, психологічної основи самовизначення.

Управління вибором професії здійснюється через процес професійного самовизначення, який безпосередньо обумовлений інтересами та схильностями особистості, її самооцінкою та рівнем домагань, ідеалами та ціннісними орієнтаціями, установками, вольовими якостями. Перераховані особистісні характеристики утворюють загальну психологічну основу, на яку лягає вся сукупність зовнішніх впливів, що надходять зі школи, сім'ї, інших референтних груп, засобів масової інформації.

Отже, спираючись на окреслені психологічні компоненти процесу професійного самовизначення, спробуємо розглянути кожен з них у певній структурній послідовності.

Найпершим компонентом з якого, на наш погляд, варто розпочати відтворення структури психологічних чинників професійного самовизначення є задатки – генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості головного мозку та нервової системи, що уособлюють в собі індивідуально-природні передумови розвитку схильностей та здібностей людини. В даному визначенні важливо підкреслити роль задатків як елементарних, природних анатомо-фізіологічних передумов розвитку таких важливих компонентів процесу професійного самовизначення як схильності та здібності. Але, перш ніж перейти до характеристики даних понять, необхідним видається більш широке тлумачення задатків, яке відображається у введеному В.М. М'ясищевим понятті «дані» – відносно елементарні психічні особливості, що не є здібностями та обумовлені відповідними задатками. Дані, на думку автора, зумовлюють вибірковість реагування та більш високу чутливість до певних сторін зовнішніх чинників, більш тонке та диференційоване їх сприйняттям. В свою чергу, це сприяє виникненню емоційного відгуку та естетичного відношення до діяльності, із якою стикається людина. Таким чином, взаємодіючи із діяльністю, до якої у людини наявні специфічні дані, можуть актуалізуватись психічні особливості, що підвищують реактивність у відношенні до всього що стосується даної діяльності. Також «дані» людини є однією з умов виникнення схильностей. На думку П.А. Шавіра, комплекси психічних особливостей «даних» (музикальність, педагогічність) являють собою основу для формування здібностей людини до певної діяльності [14, с.46].

Схильності утворюють собою наступну ланку структури професійного самовизначення, похідну від задатків та «даних», адже саме під впливом останніх, на думку більшості психологів-науковців, у людини формується вибіркоче ставлення до діяльності, потреба в ній, інакше кажучи, формуються схильності, які призводять до пробудження та мобілізації прихованих до цього людських сил, що допомагають виявленню та формуванню здібностей та в значній мірі визначають професійну спрямованість. Таким чином, розвиток здібностей, як наступного елементу структури професійного самовизначення, не може виникати поза схильностями, а схильність неминуче призводить до розвитку здібностей, даний феномен із наукової точки зору кваліфікується як закон відповідності схильностей та здібностей. Вагомим критерієм правильного вибору професії є відповідність схильностей та здібностей тим вимогам, що дана професія висуває до працівника. Важливо зазначити, що здібності завжди є похідними від взаємодії особистості та умов її життя та діяльності. У діяльності здібності не тільки проявляються, але й створюються.

Наступним і найважливішим, основоположним компонентом структури професійного самовизначення особистості є сформована у ньому потреба. Більшість авторів характеризують дану потребу як новоутворення ранньої юності, адже саме в цей віковий період, завдяки новій соціальній ситуації розвитку, необхідність визначення свого місця у житті, проблема самовизначення актуалізується та вказує напрям розвитку основним інтересам та мотивам діяльності молодих людей. Потреба у самовизначенні слугує своєрідним інтегратором вже сформованих в особистості психологічних властивостей, якостей та відносин, завдяки яким з'являється можливість вдалого вирішення проблеми професійного самовизначення.

Проміжною психологічною ланкою між потребою та предметом, на який вона спрямована, є інтерес. Із інтересами пов'язана першочергова реактивність особистості на зовнішні чинники, її безпосередня вибірковість та реактивність. Інтерес виражає потребу не стільки в об'єкті, у оволодінні ним, скільки у тих переживаннях, що він викликає. Іншими словами, інтереси мають у своїй основі потреби людей, але спрямовані не стільки на предмет певних потреб, скільки на ті суспільні умови,

які забезпечують доступність даних предметів, до них відносять певні матеріальні та духовні цінності, що обумовлюють задоволення потреб.

Таким чином, безпосередні інтереси утворюють ту психологічну основу на якій будується професійний інтерес. Він є надбудовою яка складається із різноманітних співвідношень навчальних, прикладних, художніх, читацьких, ігрових, спортивних інтересів [14, с.53].

П.А. Шавір слушно зазначив, що у всіх випадках, коли професійний інтерес базувався на більш загальному інтересі до галузі науки чи діяльності, привабливим та значущим для людини ставав специфічний зміст професії, оскільки він міг більш правильно та глибоко відобразитись у її свідомості. За відсутності даної умови професійний інтерес стає менш стійким, а переважання сторонніх мотивів призводить до випадкового вибору професії [14, с.57].

С.Б. Овсяннікова підкреслює важливу роль професійного інтересу в процесі професійного самовизначення, наголошуючи на тому, що основний показник рівня професійного самовизначення – змістовність та глибина професійного інтересу із врахуванням його місця в системі мотивів що утворюють професійну спрямованість.

Дане справедливее твердження відкриває нашій увазі основну рушійну силу та невід’ємий елемент структури професійного самовизначення – мотиви. Якщо професійний інтерес відіграє роль емоційного відношення до професійної діяльності, то мотиви вибору професії являють собою безпосередню дієву форму зв’язку особистості із вподобаною професією. Як стверджує П.А. Шавір: «Тільки шляхом аналізу системи мотивів, що лежать в основі суб’єктивного ставлення (позитивного, або негативного) людини до професії, можна говорити про реальний психологічний зміст професійної спрямованості» [14, с.27].

Повнота професійної спрямованості складається із різноманіття мотивів вподобання професії. Чим повніше професійна спрямованість, тим більш різносторонній зміст має для людини вибір даного виду діяльності, тим більш різностороннє задоволення отримує людина від реалізації даного наміру. Таким чином, одна з форм розвитку професійної спрямованості полягає у збагаченні її мотивів: від окремого мотиву до все більш розгалуженої системи мотивів. Мотиви мають свою унікальну для кожної людини структуру (підпорядкованість).

В психологічній літературі розглядаються наступні мотиви, що складають основу професійного самовизначення: мотиви основного змісту професії; мотиви особливості професії у суспільній свідомості (престиж, суспільна значущість професії); мотиви, пов’язані із потребами особистості (саморозкриття, самоствердження, особливості характеру, звичок, матеріальні потреби); мотиви самосвідомості (впевненість у власній гідності, у наявності достатнього творчого потенціалу, що обраний професійний шлях є покликанням); мотиви-зацікавленість у зовнішніх, об’єктивно не існуючих атрибутах професії; мотив, що органічно пов’язаний із змістом або процесом діяльності, приймає участь у розвитку відповідних здібностей та являє собою найважливішу психологічну передумову самовиховання (даний мотив спонукає людину оцінювати себе, свої знання, вміння, та моральні якості).

Мотиви розрізняють прямі та сторонні. Виникнення прямих мотивів свідчить про те, що дана діяльність набула безпосередньої особистісної значущості для людини (переживання суспільної необхідності праці, свідомість свого обов’язку). Якщо людина керується сторонніми мотивами, внутрішньо не пов’язаними із змістом або результатом діяльності, то не можна сказати що вона працює заради справи якою займається (матеріальна зацікавленість, честолюбство).

Значущість інших груп мотивів у структурі професійної спрямованості особистості залежить від того, чи доповнюють вони мотив що відповідає об’єктивному змісту професії, або конкурують із ним.

Зважаючи на безпосередню дієву, або іншими словами – важливу функціональну роль мотивів в процесі професійного самовизначення, логічним постає питання походження даних спонукальних сил. Що є базисом на підставі якого формуються мотиви вибору тієї чи іншої професійної діяльності? Такою основоположною психологічною платформою, на думку науковців, є система ціннісних орієнтацій особистості. Як зазначають Л.І. Катаєва та Т.А. Полозова: «У психолого-акмеологічному розумінні, цінності та ціннісні орієнтації приймають участь у якості базисної основи у формуванні суб’єктно-професійної структури особистості та найближчим чином, зокрема функціонально-дієво, пов’язані із мотиваційно-смісловою підструктурою особистості» [4, с.154].

О.А. Кожурова та А.А. Малинина також визначають ціннісні орієнтації як першооснову формування мотивів вибору професії, наголошуючи, що сформована система ціннісних орієнтацій,

виражаючи свідоме ставлення людини до соціальної дійсності, визначає широку мотивацію її поведінки та суттєво впливає на всі сторони її діяльності, зокрема на вибір професії та професійні орієнтації [5, с.86].

Окрім мотивовтворчої функції, ціннісні орієнтації відіграють важливу смислоутворюючу роль в процесі професійного самовизначення. Як зазначають Н.Е. Рубцова та Т.В. Темиров, – «Професійний вибір не обмежується лише вибором конкретної професійної діяльності, але із необхідністю включає в себе те, якою людиною хоче бути, заради чого варто працювати, тобто до вибору певних духовних та екзистенційних смислів» [11, с.215]. Саме завдяки ціннісно орієнтаційній діяльності, яка є переважно внутрішньою психічною діяльністю, забезпечується генерування системи цінностей, пошук свого покликання, визначення своєї відповідності обраній професії. Її зміст сприяє пошуку сенсу життя, самостійному визначенню усіх суспільних та особистісних ідеалів.

Тільки в єдності із ціннісно-орієнтаційною діяльністю пізнання може здійснювати процес самовизначення особистості. Така єдність, на думку П.А. Шавіра, виникає завдяки двосторонності людської свідомості, що включає не тільки знання, але й переживання того що є значущим для людини з огляду на її потреби. Саме у ціннісно орієнтаційній діяльності виникає вибіркоче, безпосереднє реагування суб'єкта на конкретний вид людської діяльності [14, с.22].

Таким чином, засновуючись на пізнавальній та ціннісноорієнтаційній діяльності, утворюється система мотивів вподобання певної професійної діяльності. Інакше кажучи виникає розвиток тієї сторони особистості, яку можна назвати її професійною спрямованістю, разом із якою виникає рефлексія особистості щодо власних інтересів та схильностей, її професійна самосвідомість.

Перед тим, як надати характеристику професійній самосвідомості, для більш повного розуміння її змісту та ролі в структурі професійного самовизначення, нам видається необхідним попередньо розглянути поняття професійного наміру, як її невід'ємного складового елементу. В психологічній літературі даний термін розглядається як усвідомлене ставлення до певного виду професійної діяльності, що включає в себе знання про призначення професії, прагнення обрати професію та отримати відповідну освіту. В свою чергу, усвідомлене ставлення до професії складається з наступних елементів: усвідомлення суспільного та особистісного сенсу обраного професійного шляху (смыслотворчий мотив); усвідомлення своєї відповідності обраній професії (адекватність самооцінки власної відповідності професії); співвідношення своїх потреб та можливостей із об'єктивними факторами (усвідомлення труднощів реалізації власних професійних планів) та найголовніша умова професійного наміру – наявність стійкого професійного інтересу.

Таким чином, професійна самосвідомість постає стрижневим компонентом професійного самовизначення, який поєднує усі вищезгадані психологічні складові (схильності, здібності, потреби, інтереси, наміри, мотиви, ціннісні орієнтації) у єдину концептуальну модель професійного Я-образу особистості.

Професійна самосвідомість, або професійна ідентичність, як деякі автори її визначають – це інтеграційний психологічний феномен, який є результатом когнітивно-емоційно-поведінкового процесу ототожнення себе із професією та професійною спільнотою, інтегрує професійні знання, структуровані в певні програми професійних дій і знання людини про саму себе як про представника певної професії та здатний забезпечити перспективи самовираження, самореалізації та професійного зростання. І.Г. Ожерел'єва та І.В. Сиромятніков розкривають соціально-психологічну природу професійної ідентичності, – «Формування професійної ідентичності передбачає усвідомлення сенсу власної діяльності через розуміння її місця в системі групової діяльності, суспільного розподілу праці. Взаємозв'язок самовизначення та ідентифікації визначається тим, що остання незмінно передбачає вибір (тобто самовизначення) критеріїв відношення до інших та самовідношення» Також варто відзначити слушну думку авторів стосовно провідної ролі рефлексивної діяльності у формуванні професійної ідентичності: «Важливим, але не єдиним механізмом самовизначення є ідентифікація, що передбачає інтеграцію багатьох актів ототожнення з іншими в єдиний образ, що дозволяє досягнути певності у самовідношенні та професійній ідентичності. Таким чином, професійна ідентичність являє собою сукупний результат процесів самовизначення, ідентифікації, персоналізації та самоорганізації, у якому найважливішу роль відіграють рефлексивні процеси...В даному випадку самовизначення розглядається як рефлексивна діяльність суб'єкта, спрямована на зменшення невизначеності майбутнього вибору за рахунок розширення психологічного простору або інформаційної основи самовизначення» [9, с.71].

Рефлексивна діяльність, як своєрідний психологічний інструмент становлення професійної ідентичності особистості, потребує, на наш погляд, окремого розгляду та характеристики. Так З.Л. Становських визначає рефлексію як специфічну інтелектуальну активність особистості, що виникає у певній ситуації утруднення реалізації значущої діяльності і є спробою подолання труднощів шляхом їх усвідомлення та віднайдення нових способів діяльності та самореалізації. Центральним психологічним механізмом рефлексії автор визначає «децентрацію» – вихід за межі наявної ситуації, перехід у «рефлексивний режим» функціонування свідомості і посідання відносно себе активної позиції, емоційне переживання суб'єктом всіх моментів, пов'язаних із самою ситуацією, себе в ній, діяльністю по вирішенню проблеми як кінцевим продуктом рефлексії [13, с.8].

Окремо варто зазначити важливість виникнення самої рефлексивної ситуації для професійного самовизначення, та надати їй наступне визначення: рефлексивна ситуація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які детермінують процес входження особистості у режим самоаналізу, самопізнання, що здійснюються на певному емоційному фоні. Її якісними характеристиками є значущість ситуації для особистості, наявність конфліктності, неузгодженості інформації, мотивів, способів здійснення, самостійне цілепокладання в напрямку спроб вирішення проблеми [13, с.8].

У даному визначенні слід зосередити увагу на таких якісних характеристиках рефлексивної ситуації як наявність конфліктності та неузгодженості інформації стосовно професійного майбутнього або ж самої професійної діяльності, адже вони складають основу психологічних протиріч особистості які є потужним фактором розвитку професійного самовизначення. Як стверджує П.А. Шавір, – «Виникнення дієвих форм зв'язку із вподобаною професією забезпечує протиріччя між рівнем професійної спрямованості та об'єктивними вимогами професії. У зв'язку із цим підвищується рівень професійної спрямованості – ступінь відповідності провідного мотиву вподобання професії її об'єктивному змісту.» Дані дієві форми зв'язку із професією автор визначив як «перетворююча діяльність». На його переконання у процесі перетворюючої діяльності виникає реальна взаємодія особистості із професією та розкриття невідповідностей сенсу окремих сторін професії особистісному сенсу. В результаті виникає поглиблення мотиваційної основи участі у професійній діяльності, підвищення рівня професійної спрямованості. Чим більш привабливий зміст обраної професії для людини, тим гостріше переживаються названі протиріччя, й тим більш поглиблюватиметься особистісний сенс участі у даній діяльності. Таким чином, організація перетворюючої діяльності як активної проби сил являє собою вирішальну умову підвищення рівня професійної спрямованості, а значить і професійного самовизначення [14, с.38].

Залучення особистості до перетворюючої діяльності сприяє активізації самооцінки та підвищенню рівня її адекватності. Як стверджують науковці, адекватність самооцінки є одним з головних критеріїв готовності до усвідомленого вибору професії. В свою чергу, самооцінка виконує дві основні функції в процесі професійного самовизначення: а) орієнтувальна функція (вміння правильно оцінити свої якості, їх відповідність вимогам професії, вміння орієнтуватися в самому собі); б) стимулююча функція – виражає ставлення до себе та спонукає до діяльності.

Образ бажаної професії, як когнітивне та емоційне утворення, на думку Д.М. Дубровіна, слугує мотиваційним фактором оцінки себе та своїх можливостей. В свою чергу результат оцінки мотивує постановку тих чи інших професійних та життєвих цілей. Таким чином, самооцінка виступає як внутрішній спонукач, внутрішня мотивація [3, с.9].

Велике значення в процесі професійного самовизначення відіграє комунікативний зв'язок молоді людини із іншими людьми. У зв'язку із соціальною природою людини, діяльність спілкування є загальною умовою пізнання, утворення системи цінностей, перетворюючої діяльності та ін. Є.А. Клімов стверджує, що професійне самовизначення слід розуміти як окремий випадок включення людини в групу. Таке включення, на думку дослідника, супроводжується прийняттям і засвоєнням особистістю мети, цінностей, норм і стилю життя, способів поведінки і дій.

Основним результатом комунікації та спільної діяльності особистості з іншими людьми є утвердження нею позиції суб'єкта, що на переконання психологів є неодмінною передумовою для успішного професійного самовизначення. Так, К.А. Абульханова-Славська характеризує самовизначення як усвідомлення особистістю своєї позиції, що формується в середині координат системи відносин, й від того як складаються система відносин (до колективного суб'єкта, свого місця всередині колективу та інших членів колективу) залежить самовизначення та суспільна активність

особистості. Ю.Є. Сорокіна розглядає самовизначення не лише як процес, але й як результат вибору своєї позиції, цілей та засобів самоздійснення у конкретних життєвих обставинах [12, с.355]. На думку І.Г. Ожерел'євої та І.В.Сиромятнікова, способом професійного самовизначення спеціаліста, результатом співвідношення цінностей та вимог професії із власним рівнем професійних здібностей, життєвими та професійними цінностями, усвідомлення та прийняття ним на цій основі власної професійно-діяльничої концепції постає його позиція. Також вони акцентують увагу на тому, що внутрішня позиція суб'єкту самовизначення виражає готовність до прийняття тих чи інших цінностей професії, професійного оточення, визначає потенційний напрямок професійного саморозвитку спеціаліста [9, с.70].

Саме формування психологічної готовності до професійного самовизначення є основною метою сучасної системи профорієнтації. І.В. Дубровіна стверджує, що основним психологічним новоутворенням раннього юнацького віку слід вважати не самовизначення як таке (особистісне, професійне), а власне психологічну готовність до самовизначення: сформованість на високому рівні психологічних структур, перш за все самосвідомості: розвинутість потреб, що забезпечують змістовну спрямованість особистості, серед яких центральне місце посідають моральні установки, ціннісні орієнтації та часові перспективи; становлення передумов індивідуальності як результат розвитку та усвідомлення своїх потреб та інтересів [7, с.113].

С.Б. Овсяннікова також визначає головною метою професійного самовизначення поступове формування внутрішньої готовності самостійно та свідомо планувати, корегувати та реалізовувати перспективи свого розвитку (професійного, життєвого, особистісного) [8, с.140].

Г.О.Корсун у своєму теоретичному дослідженні робить висновок, що вже після формування в учня психологічної готовності до самостійного вибору майбутньої сфери трудової діяльності, його можна розглядати як суб'єкта професійного самовизначення [6, с.122].

На наш погляд, дуже спорідненим поняттям із психологічною готовністю є поняття особистісної зрілості. Л.В. Потапчук пов'язує особистісну зрілість із системою цінностей, головна мета якої – цілеспрямоване формування життєвого шляху та має суттєвий вплив на самовизначення та на результати професійної діяльності. На її думку, особистісна зрілість – це складне структурне утворення що включає в себе такі характеристики: відповідальність в різних сферах діяльності, самостійність, емоційну зрілість, самореалізацію, адекватне самоствердження, цілепокладання [11, с.3]. Таким чином, проаналізувавши основні психологічні складові процесу професійного самовизначення, ми відобразили їх у наступній структурній послідовності та взаємозалежності.

Рис. 1. Теоретична модель структури психологічних чинників процесу професійного самовизначення особистості

Задатки, дані та схильності, розміщуючись в основі психологічної структури процесу професійного самовизначення, відображають базові особистісні особливості суб'єкта самовизначення та є передумовою для розвитку та формування відповідних професійних здібностей. В свою чергу здібності є результатом щільної взаємодії психологічних складових процесу професійного самовизначення (професійних потреб, інтересів, мотивів, протиріч, намірів й ціннісних орієнтацій) та діяльностей, що забезпечують власне їх розвиток (динаміку). Наступний рівень структури професійного самовизначення характеризується сформованістю професійної самосвідомості, яка забезпечує інтеграцію всіх вищезгаданих структурних компонентів, їх усвідомлення особистістю. Інтеграція та усвідомлення усіх психологічних компонентів процесу професійного самовизначення на рівні самосвідомості дає можливість для формування активної позиції суб'єкта професійного самовизначення, сформованість якої свідчить про психологічну готовність особистості до прийняття відповідальних та виважених рішень стосовного свого професійного й життєвого майбутнього.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. В результаті проведеного теоретичного дослідження психологічних чинників професійного самовизначення особистості, вдалося розглянути внутрішню психологічну детермінанту данного процесу з позиції взаємодії кожного з його структурних компонентів: від елементарних анатомо-фізіологічних особливостей людської психіки, таких як задатки, до професійної самосвідомості та психологічної готовності до професійного самовизначення.

Встановлено щільний взаємозв'язок між психологічними чинниками процесу професійного самовизначення: схильностями, здібностями, мотивами, інтересами, ціннісними орієнтаціями, професійною самосвідомістю та відповідними видами діяльностей, що зумовлюють їх розвиток: ціннісноорієнтаційною, пізнавальною, перетворюючою, самооцінювальною, рефлексивною, комунікативною. Таким чином, було створено теоретичну модель структури психологічних чинників процесу професійного самовизначення, яка на наш погляд, слугує основою для подальшого дослідження психологічних механізмів успішності вибору професійного та життєвого шляху особистості.

Список використаних джерел

1. Валитова Е.Ю. Проблемы профессионального самоопределения студентов в техническом университете / Е.Ю. Валитова // Вестник ТГПУ. 2014. – №4(145). – С. 157-162.
2. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / І.А. Дружиніна. – Київ, 2009. – 20, [1] с.
3. Дубровин Д.Н. Профессиональное самоопределение в подростковом и раннем юношеском возрасте как психологический феномен и психолого-педагогическая проблема/ Д.Н. Дубровин // Журнал практической психологии. – 2004. – №4-5. – С. 7-11.
4. Катаева Л.И. К вопросу о сущности профессионального самоопределения личности в пространстве становления нового российского общества / Катаева Л.И., Полозова Т.А. // Мир психологии. – 2005. – № 1. – С.147-156.
5. Кожурова О.А. Особенности структуры профессионального самоопределения учащихся старших классов / Кожурова О.А., Малинина А.А. // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология». – 2007. – № 1. – С.85-93.
6. Корсун Г.О. Професійне самовизначення старшокласників як проблема теорії та методики виховання в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених / Г.О. Корсун // Вісник НТУУ «КПІ» Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. – № 2. – С. 120-123.
7. Музиченко Л.В. Самовизначення і професійне середовище / Л.В. Музиченко // Соціальна психологія. – 2003. – № 2. – С.112-119.
8. Овсянникова С.Б. Профессиональное самоопределение как путь реализации активной позиции личности / С.Б. Овсянникова // Вестник ТГПУ. – 2011. – № 4(106). – С.139-144.
9. Ожерельева И.Г. Теоретическое обоснование методологии оценки профессионального самоопределения субъекта деятельности / Ожерельева И.Г., Сыромятников И.В. // Инновации и образование. – 2005. – № 1. – С. 62-80.
10. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистої зрілості старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Л.В. Потапчук. – Київ, 2001. – 20, [1] с.
11. Рубцова Н.Е. Духовный смысл психологического обеспечения профессионального самоопределения / Рубцова Н.Е., Темиров Т.В. // Мир психологии. – 2008. – № 2. – С.211-221.
12. Сорокина Ю.Е. Жизнеосмысление как предпосылка профессионального самоопределения / Ю.Е. Сорокина // Известия Тульского государственного университета. – 2012. – № 2. – С.355-362.
13. Становських З.Л. Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / З.Л. Становських. – Київ, 2005. – 20, [1] с.

14. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П.А. Шавир. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.

References transliterated

1. Valitova E.Ju. Problemy professional'nogo samoopredelenija studentov v tehničeskom universitete / E.Ju. Valitova // Vestnik TGPU. 2014. – №4(145) . – S. 157-162.
2. Druzhinina I.A. Psihologični činniki rozvitku profesijnoi identičnosti majbutnih praktičnih psihologiv: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 "Pedagogična ta vikova psihologija" / I.A. Druzhinina. – Kiïv, 2009. – 20, [1] s.
3. Dubrovin D.N. Professional'noe samoopredelenie v podrozkovom i rannem junosheskom vozdaste kak psihologičeskij fenomen i psihologo-pedagogičeskaja problema/D.N. Dubrovin//Zhurnal praktičeskoj psihologii. –2004. – №4-5. – S.7-11.
4. Kataeva L.I. K voprosu o sushhnosti professional'nogo samoopredelenija lichnosti v prostranstve stanovlenija novogo rossijskogo obshhestva / Kataeva L.I., Polozova T.A. // Mir psihologii. – 2005. – № 1. – S.147-156.
5. Kozhurova O.A. Osobennosti struktury professional'nogo samoopredelenija uchashhihsja starshih klassov / Kozhurova O.A., Malinina A.A. // Vestnik Samarskoj gumanitarnej akademii. Serija «Psihologija». – 2007. – № 1. – S.85-93.
6. Korsun G.O. Profesijne samoviznachennja starshoklasnikov jak problema teorii ta metodiki vihovannja v robotah vitčiznjanih ta zarubiznih včenih / G.O. Korsun // Visnik NTUU «KPI» Filosofija. Psihologija. Pedagogika . 2007. – № 2. – S. 120-123.
7. Muzichenko L.V. Samoviznachennja i profesijne seredovishhe / L.V. Muzichenko // Social'na psihologija. –2003. – № 2. – S.112-119.
8. Ovsjannikova S.B. Professional'noe samoopredelenie kak put' realizacii aktivnoj poziciji lichnosti / S.B. Ovsjannikova // Vestnik TGPU. – 2011. – № 4(106). – S.139-144.
9. Ozherel'eva I.G. Teoretičeskoe obosnovanie metodologii ocenki professional'nogo samoopredelenija sub#ekta dejatel'nosti / Ozherel'eva I.G., Syromjatnikov I.V. // Innovacii i obrazovanie. – 2005. – № 1. – S. 62-80.
10. Potapchuk L.V. Psihologični osoblivosti stanovlennja osobistoï zrilosti starshoklasnikov: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 "Pedagogična ta vikova psihologija" / L.V. Potapchuk. – Kiïv, 2001. – 20, [1] s.
11. Rubcova N.E. Duhovnyj smysl psihologičeskogo obespečenija professional'nogo samoopredelenija / Rubcova N.E., Temirov T.V. // Mir psihologii. –2008. –№ 2. –S.211-221.
12. Sorokina Ju.E. Zhizneosmyslenie kak predposylka professional'nogo samoopredelenija / Ju.E. Sorokina // Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. – 2012. – № 2. – S.355-362.
13. Stanovs'kih Z.L. Refleksivni komponenti profesijnogo samoviznachennja starshoklasnikov: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 "Pedagogična ta vikova psihologija" / Z.L. Stanovs'kih. – Kiïv, 2005. – 20, [1] s.
14. Shavir P.A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija v rannej junosti / P.A. Shavir. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.

Saprykin Y.M. Psychological factors of professional self-determination process. *The article deals with the professional self-determination as a dynamic and continuous process of becoming and development of professional. The essence of the process of professional self-determination and its essential psychological characteristics are revealed in the article. Thanks' to those psychological characteristic a person carries out a successful choice not only in the future profession, but also retains the ability to deal effectively with any crises and the adverse psychological states on the way to professional self-realization and self-actualization. The main psychological factors of professional self-determination process, (from the basic anatomical and physiological characteristics of the human psyche, such as inclinations, to the professional identity and psychological readiness for professional self-determination) are identified in the article. The close relationship between the psychological factors of professional self-determination: inclinations, abilities, motivation, professional interests, value orientations, professional self-awareness and the corresponding types of activities that cause their development: cognitive, communicative, value orientation, reflective, self-assessment and converter are established in the article. Based on the theoretical study of the psychological factors of professional self-determination, we have defined their role, the structural interdependence and mutual submission. We have built a theoretical model of the psychological factors of professional self-determination process, which will serve as a basis for further study of psychological mechanisms of successful selection of professional and individual life path.*

Key words: *professional self-determination process, psychological factors of professional self-determination, professional identity, psychological readiness for professional self-determination, professional self-determination of the subject.*